

NGOẠI NGỮ VỚI BẢN NGỮ

CÁC PHƯƠNG THỨC DỊCH CÂU BỊ ĐỘNG TIẾNG ANH SANG TIẾNG VIỆT

STRATEGIES OF TRANSLATING ENGLISH PASIVE SENTENCES INTO VIETNAMESE

HOÀNG CÔNG BÌNH

(ThS-NCS; Học viện Khoa học Xã hội)

Abstract: The report takes a survey of collected data and gives comments on the alternatives of translating English passive sentences into Vietnamese under the comparability of translation equivalence. According to the survey, English passive sentence can be translated into Vietnamese in the form of three following sentences: a) a passive sentence; b) an active sentence; and c) a de - transitive sentence.

Key words: Translation strategy; translation equivalence; passive sentence.

1. Đặt vấn đề

Câu hỏi đặt ra cho bài viết này là, làm thế nào để có thể xử lý được các mối quan hệ giữa hình thức và ngữ nghĩa khi chuyển dịch một câu bị động trong tiếng Anh sang tiếng Việt sao cho chính xác? Trong bài viết này, chúng tôi tiến hành khảo sát và đưa ra một số nhận xét về các phương thức chuyển dịch câu bị động tiếng Anh sang tiếng Việt từ góc độ đối chiếu các tương đương dịch thuật.

2. Một số vấn đề về dịch thuật và tương đương dịch thuật

2.1. Dịch thuật là một quá trình chuyển đổi văn bản của ngôn ngữ nguồn sang văn bản của ngôn ngữ đích. Theo Jakobson, “*dịch tức là tạo ra hai thông điệp tương đương nhau, viết bằng hai hệ mã khác nhau*” và trên cơ sở tiếp cận ngôn ngữ, ông chỉ ra ba loại hình dịch thuật: 1/ Dịch nội ngữ (Intralingual translation) là loại hình dịch nhằm diễn giải các kí hiệu ngôn ngữ bằng chính các kí hiệu khác của cùng một ngôn ngữ; 2/ Dịch liên kí hiệu (Intersemiotic translation) là hình thức diễn giải các kí hiệu ngôn ngữ bằng các kí hiệu phi ngôn ngữ; 3/ Dịch liên ngữ (Interlingual translation) là

dịch từ ngôn ngữ nguồn sang ngôn ngữ đích. Đây là hoạt động dịch thực sự nhằm mục tiêu đảm bảo giao tiếp cho những đối tượng sử dụng khác ngôn ngữ.

2.2. Tương đương dịch thuật gồm các cấp độ tương đương ở cấp độ từ, ở cấp độ câu và, tương đương vượt khỏi cấp độ câu, hoặc bỏ qua quan điểm tương đương, hoặc vượt khỏi tương đương về nghĩa hoặc tương đương trong mô hình dịch thuật động. Lê Hùng Tiến (2010), phân loại các kiểu tương đương dịch thuật như sau: 1/ Tương đương dựa trên ý nghĩa, gồm tương đương biểu vật, biểu thái (hình thức và dụng học); 2/ Tương đương hình thức tương đương ở cấp độ hình vị, từ, ngữ, cú và câu; 3/ Tương đương dựa trên chức năng; 4/ Tương đương dựa trên số lượng các phần tương đương (tương đương một - một; tương đương một đối với nhiều hơn một; tương đương một với một bộ phận nhỏ hơn một; bất tương đương).

2.3. Phương thức dịch là một quá trình nhận thức và định hướng mục tiêu giúp người dịch giải quyết các vấn đề liên quan đến việc chuyển dịch một văn bản từ ngôn ngữ này sang ngôn ngữ khác. Theo Andrew

Chesterman, các phương thức dịch thuật có thể chia thành *các phương thức dịch tổng quát* (global/general strategies) và *các phương thức dịch cục bộ* (local strategies). Tương tự Baker cũng phân loại các phương thức dịch thành hai loại: *Phương thức dịch tổng quát* (general strategies) và *Phương thức dịch cụ thể* (specific strategies)

3. Các phương thức dịch câu bị động tiếng Anh sang tiếng Việt

3.1. Nhận xét chung

Qua khảo sát ngữ liệu 649 câu bị động của các thể loại văn bản khác nhau (Khoa học, Văn học, Hành chính - Công vụ), ngữ liệu cho thấy câu bị động tiếng Anh có thể chuyển dịch sang tiếng Việt bằng ba kiểu câu: a) câu bị động; b) câu chủ động; c) câu trung gian. Cụ thể:

Bảng 1: Kết quả khảo sát câu bị động tiếng Anh chuyển dịch sang tiếng Việt

STT	Câu bị động tiếng Anh chuyển dịch thành	Số lượng	Tỉ lệ %
1	Câu bị động	427	65,8
2	Câu chủ động	184	28,4
3	Câu trung gian	38	5,9
4	Tổng cộng	649	100

Bảng 2: Kết quả khảo sát chuyển dịch câu bị động tiếng Anh sang tiếng Việt ở các thể loại văn bản

Câu bị động tiếng Anh chuyển dịch thành	Hành chính – Công vụ	Khoa học	Văn học
Câu bị động	100/178 (56,2%)	205/252 (81,3%)	122/219 (55,7%)
Câu chủ động	71/178 (39,9%)	33/252 (13,1%)	80/219 (36,5%)
Câu trung gian	7/178 (3,9%)	14/252 (5,6%)	17/219 (7,8%)

Nhận xét: Tỉ lệ câu bị động tiếng Anh được chuyển dịch sang tiếng Việt ở các thể loại ngôn bản (Hành chính - Công vụ; Khoa học; Văn học) tương đối khác biệt. Việc chuyển dịch câu bị động tiếng Anh sang tiếng Việt phụ thuộc nhiều nhân tố, trong đó nhân tố ngữ vực đóng vai trò quan trọng hàng đầu.

3.2. Câu bị động tiếng Anh chuyển dịch thành câu bị động tiếng Việt

Qua khảo sát 649 câu bị động tiếng Anh, có 427 câu (65,8%) được chuyển dịch thành câu bị động tiếng Việt theo mô hình các cấu trúc sau:

VA1: N₂ + được + V. Ví dụ:

The payments or contributions shall be made through the Authority [1]: *Các khoản đóng góp này được thực hiện thông qua Cơ quan quyền lực.*

VA2: N₂ + được + N₁ + V. Ví dụ:

These ladies were deferentially received by Miss Temple [7]: *Những người phụ nữ được cô Temple tiếp đón trọng thị.*

VA3: N₂ + bị + V. Ví dụ:

Certain substances can thus be prevented from passing [3]: *Một số chất có thể bị ngăn cản không chuyển dịch được qua các lớp tế bào.*

VA4: N₂ + bị + N₁ + V. Ví dụ:

Her life was shortened by trouble [7]: *Cuộc sống của bà đã bị những rắc rối rút ngắn lại.*

VA5: N₂ + được + V + bởi/ nhờ + N₁. Ví dụ:

All cells, from all organisms, are surrounded by a cell membrane [3]: *Mọi tế bào, ở mọi sinh vật, đều được bao quanh bởi một màng tế bào*

VA6: N₂ + bị + V + bởi + N₁. Ví dụ:

He is beset by sharpers: John is sunk and degraded [7]: *Nó bị vây quanh bởi đám bạn*

lừa đảo: John bị lún sâu vào vũng bùn và bị tha hoá.

Bảng 3: Tỷ lệ các cấu trúc bị động trong ngữ liệu bản dịch

Tỷ lệ các cấu trúc câu bị động trong ngôn ngữ đích						
Tổng	Các kiểu cấu trúc câu					
	VA 1	VA 2	VA 3	VA 4	VA 5	VA 6
427	29 6	28	48	2	38	15
100 %	69,3 %	6,6 %	11,2 %	0,5 %	8,9 %	3,5 %

Câu bị động tiếng Anh được dịch thành câu bị động tiếng Việt với cấu trúc phi tác thể VA1 và VA3 là phổ biến, tương đương 69,3 % và 11,2 % (xem bảng 3). Có thể nói, đây là các cấu trúc gọn nhẹ nhất của câu bị động trong tiếng Việt. Ngoài việc lưu dấu vết về tình thái hưởng lợi và chịu thiệt của các từ “được/bị” thì do không có sự xuất hiện của chủ thể hành động nên nó tỏ ra có màu sắc khách quan. Như vậy, theo thống kê ở bảng 3, các cấu trúc bị động phi tác thể (VA1 và VA3) có tổng tương đương 80,5 %, phản ánh đúng công năng và vai trò của câu bị động được sử dụng trong tiếng Việt và chúng khá tương đồng so với tiếng Anh. Bởi lẽ bản thân tiếng Anh có hơn 80% câu bị động phi tác thể trong ngôn ngữ viết và con số này thậm chí còn cao hơn trong văn nói [12:353]. Liên quan đến câu bị động trong tiếng tiếng Việt, chúng tôi thống kê cấu trúc bị động phi tác thể với từ “được” (VA1) có tỷ lệ cao nhất, chiếm 69,3 %. Đối chiếu với số liệu thống kê của Nguyễn Văn Hiệp và Võ Thị Minh Hà, câu bị động tiếng Việt xuất hiện từ “được” (VA1) chiếm 64,5 % [2]; thống kê của Đinh Hồng Vân, cấu trúc bị động tiếng Việt (VA1) chiếm 72,7 % [6]. Như vậy, so với các nghiên cứu trước của

các tác giả, các thống kê định lượng khá tương đồng, sự chênh lệch không đáng kể (nhỏ hơn hoặc bằng 9%) có thể là do thu thập từ các nguồn tư liệu khảo sát khác nhau.

Nhìn chung, phương thức dịch này khá đơn giản, không phải thay đổi gì về cấu trúc câu và nếu khéo xử lý về mặt từ vựng thì câu dịch cũng rất dễ hiểu và mang phong cách tiếng Việt. Từ số liệu bảng 2 ở trên có thể thấy khi dịch văn phong khoa học, hình thức dịch thành câu bị động tiếng Việt vẫn chiếm ưu thế (81,3%) (xem bảng 2). Phương thức dịch này áp dụng cho cả những trường hợp xuất hiện vai tác thể hành động (12,4 %), nhưng đa phần thường áp dụng cho các trường hợp tác nhân gây ra hành động không được nêu ra (80,5 %) (xem Bảng 3 ở trên).

Trong tiếng Anh, câu bị động đều mang ý nghĩa trung tính, trong khi câu bị động trong tiếng Việt thường chứa đựng ý nghĩa tình thái, tích cực (được) hoặc (nhờ) và tiêu cực (bị). Tuy nhiên, tính tích cực “được” lại được dùng nhiều hơn so với tính tiêu cực “bị” vốn có cùng chức năng khi chuyển dịch sang tiếng Việt, cho dù thành phần câu có chứa vai tác thể hoặc không. Có lẽ cách giải thích hợp lý nhất cho vấn đề này là hai từ “được” và “bị” vẫn còn mang ý nghĩa tình thái của một thực từ và với nghĩa được hưởng lợi nên từ “được” thường được ưa chuộng hơn. Còn với những câu mang nghĩa tiêu cực, hay nói cách khác là diễn tả tình thái bị động âm tính thể hiện qua cấu trúc VA3 (11,2 %) và VA6 (3,5 %) có tỷ lệ thấp trong ngôn bản đích. Có thể lý giải cho vấn đề này là thay vì dịch thành câu bị động trong tiếng Việt với trợ động từ “bị”, người dịch có xu hướng chuyển sang cấu trúc chủ động hoặc trung gian. Ví dụ:

But it has twice been burgled [2].

Câu này có thể dịch là “*Nhưng nó đã bị đánh cắp hai lần*”, nhưng người dịch lại dịch thành câu chủ động “*Nhưng người ta đã hai lần tìm cách đánh cắp nó rồi cơ mà*”.

Vì thế, khi áp dụng hình thức này, người dịch cần phải xác định ý nghĩa, rồi chuyển cấu trúc sao cho phù hợp. Từ việc nghiên cứu ngữ liệu của văn bản nguồn và văn bản đích, khảo sát cho thấy hình thức dịch như vậy thường là tương đương về mặt cấu trúc, ngữ nghĩa và ngữ dụng.

- Về mặt cấu trúc: đều thăng cấp vai phi tác thể lên vị trí chủ ngữ, giáng cấp tác thể xuống vị trí bổ ngữ, và mã hóa động từ. Tuy nhiên, vị trí của N_1 có thể tương đương hoặc không tương đương.

- Về mặt ngữ nghĩa: cả văn bản nguồn và văn bản đích đều tương đương về thông tin miêu tả do chúng biểu thị hiện ngôn hay hàm ẩn. Ngoài ra chúng còn tương đương nhau về vai nghĩa, thời và thể.

- Về mặt ngữ dụng: văn bản nguồn và văn bản đích đều tương đương nhau về mục đích thông báo, giá trị thông báo, nghĩa tình thái và tương đương nhau về giá trị biểu cảm và phong cách.

Nhìn chung, cách chuyển dịch này là khá đơn giản đối với người dịch. Tuy nhiên, không phải lúc nào chúng ta cũng dùng kết cấu bị động để chuyển dịch các câu bị động tiếng Anh sang tiếng Việt, phương thức dịch này còn tùy thuộc vào tiêu chí về thể loại ngôn bản (Xem bảng 2).

3.3. Câu bị động tiếng Anh chuyển dịch thành câu chủ động tiếng Việt

So sánh ngữ liệu ngôn bản nguồn và các ngôn bản đích, khi dịch câu bị động tiếng Anh thành câu chủ động tiếng Việt tương ứng với việc duy trì, khôi phục hay khuyết tác thể làm chủ ngữ trong câu thì chúng chỉ tương đương về ngữ nghĩa, còn về cấu trúc lại không tương đương. Về mặt ngữ dụng thì

hình thức dịch này làm thay đổi giá trị thông báo, giá trị biểu cảm và phong cách. Trong 649 câu bị động tiếng Anh, ngữ liệu cho thấy có 184 câu bị động tiếng Anh được dịch sang câu chủ động tương ứng trong tiếng Việt chiếm 28,4 %. (Xem Bảng 1). Ví dụ:

- More than 70,000 metric tons of button mushroom are harvested from mushroom farms in the United States each year [3] :

Mỗi năm, các trang trại trồng nấm ở Mỹ thu hoạch hơn 70000 tấn nấm cúc)

- Harvesting of catadromous species shall be conducted only in waters landward of the outer limits of exclusive economic zones [1]:

Chỉ được khai thác các loài cá ra biển sinh sản trong những vùng nước bên trong các ranh giới ngoài của các vùng đặc quyền về kinh tế.

- No Title of Nobility shall be granted by the United States [1]: *Hợp chúng quốc không ban tặng bất cứ danh hiệu quý tộc nào.*

Khi dịch câu bị động tiếng Anh sang tiếng Việt, thay vì dùng câu bị động người dịch có xu hướng đưa về câu chủ động. Phương thức dịch này khá phổ biến và có thể làm giảm tỉ lệ cấu trúc bị động trong tiếng Việt so với nguyên bản. Chính phương thức dịch này làm cho bản dịch đảm bảo tính chặt chẽ về logic, dễ hiểu và phù hợp với tư duy và văn phong của người Việt.

3.4. Câu bị động tiếng Anh chuyển dịch thành câu trung gian tiếng Việt

Ngoài các phương thức dịch trên, câu bị động tiếng Anh có thể được dịch thành câu trung gian trong tiếng Việt. Tác giả Diệp Quang Ban gọi dạng câu này là câu trung tính vì nó có dạng thái nằm giữa câu chủ động và câu bị động. Câu trung gian có vị tổ do một động từ chuyển tác đảm nhiệm, nhưng chủ ngữ không chứa một thực thể chủ động (thực thể tạo ra hành động nêu ở vị tổ), mà là một

thực thể chịu tác động của hành động ở vị trí [1].

So sánh câu trung gian ($N_2 - V$) với câu bị động điển hình ($N_2 - \text{bị/được } V$), có thể thấy chúng giống nhau ở hai tiêu chí: (a) chuyển thể từ N_1 biểu thị tác thể khỏi vai chủ ngữ, (trong trường hợp này là lược bỏ), (b) đưa thể từ phi tác thể N_2 lên làm chủ ngữ và đứng trước vị từ. Sự khác biệt giữa hai kiểu câu này là câu trung gian không được trạng thái hóa với các phó từ *bị/được* có ý nghĩa bị động. Câu trung gian chỉ có thể kết hợp với các phụ từ, phụ ngữ chỉ tình thái, cách thức, thời gian, kết quả...

So sánh câu trung gian ($N_2 - V$) với câu chủ động ($N_1 - V$) thì trước vị trí - động từ chuyển tác ở câu trung gian không thể có một chủ ngữ chủ động. Và chủ ngữ trong câu trung gian đều là những danh từ vô sinh. Theo tác giả Nguyễn Minh Thuyết, nghĩa từ vựng của chủ ngữ ngữ pháp trong câu bị động, nghĩa là chủ ngữ phải là các danh từ hữu sinh quyết định việc xuất hiện các phó từ "*bị/được*" trong cấu trúc bị động tiếng Việt [4].

Cách dịch này tương đương về mặt ngữ nghĩa và dụng học vì chúng đảm bảo giá trị thông báo, phong cách theo hướng phù hợp với ngôn cảnh ngôn ngữ đích.

Trong tổng số 649 câu bị động tiếng Anh được khảo sát, cách thức dịch sang kiểu câu trung gian tiếng Việt là khá hạn chế hơn so với câu bị động và câu chủ động, tương đương 38 câu chiếm 5,9 %.(Xem Bảng 1 ở trên). Ví dụ:

Four hands were immediately laid upon me, and I was borne upstairs [7]: *Ngay lập tức bốn bàn tay đặt lên người tôi và khiêng tôi lên trên gác.*

The door was slapped [7]: *Cửa xe đóng sầm lại.*

4. Kết luận

4.1. Trên cơ sở các hình thức tương đương dịch thuật, việc chuyển dịch câu bị động tiếng Anh sang tiếng Việt có thể có các hình thức dịch khác nhau dựa trên các bình diện tương đương (cấu trúc, ngữ nghĩa, ngữ dụng). Việc khảo sát dịch các thể loại văn bản khác nhau cũng cho thấy việc lựa chọn áp dụng các phương thức dịch của người dịch trong quá trình dịch là một công việc khá phức tạp và đầy sáng tạo, đòi hỏi người dịch không những phải có kiến thức về ngoại ngữ và ngôn ngữ dịch mà còn kiến thức về ngôn ngữ học.

4.2. Kết quả khảo sát các khả năng chuyển dịch câu bị động tiếng Anh sang tiếng Việt cho thấy, câu bị động tiếng Anh có thể được chuyển dịch thành các kiểu câu trong tiếng Việt là: a) câu bị động; b) câu chủ động; c) câu trung gian. Việc quyết định lựa chọn phương thức dịch nào còn phụ thuộc vào các quy chế ưu tiên và các nhân tố ảnh hưởng như từ vựng, cấu trúc ngôn ngữ nguồn, phương thức diễn ngôn và yếu tố dụng học v.v.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

Tiếng Việt

1. Diệp Quang Ban (2009), *Ngữ pháp Việt Nam*, Nxb GD.
2. Nguyễn Văn Hiệp, Võ Thị Minh Hà (2002), *Tiếng Việt nửa cuối thế kỷ XX*, ĐHQG Hà Nội.
3. Nguyễn Thượng Hùng (2005), *Dịch thuật - Từ lý thuyết đến thực hành*, Nxb VHSG.
4. Nguyễn Minh Thuyết (1986), "*Vai trò của "được", "bị" trong câu bị động tiếng Việt*". *Những vấn đề ngôn ngữ phương Đông*. Viện Ngôn ngữ Hà Nội.
5. Lê Hùng Tiến (2010), *Tương đương dịch thuật và tương đương trong dịch Anh - Việt*. Tạp chí Khoa học ĐHQGHN, 2010.
6. Đinh Hồng Vân (2006), "*Dạng bị động tiếng Pháp và những phương thức biểu đạt*

trong tiếng Việt”. Luận án tiến sỹ. Đại học Quốc gia Hà Nội.

Tiếng Anh:

7. Anna Gil Bardaji (2009), *Procedures, techniques, strategies: translation process operators. Perspectives: Studies in Translatology*. Vol.17, No.3, September 2009, 161 – 173.

8. Baker, Mona. (ed). (2005), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge.

9. Bell, Roger T. (1991), *Translation and translating: theory and practice*, Longman, London and New York.

10. Catford, J.C. (1965), *A linguistic theory of translation*. London: Oxford University Press.

11. Chesterman, Andrew. “*Beyon the particular*” *translation universal*. Ed. Anna Mauranen and Pekka Kujamaki. Amsterdam: Benjiamin’s, 2004. 33-47.

12. Dixon, R.M.W (1991), *A new approach to English grammar, on semantic principle*. New York, Oxford University Press.

13. Jakkobson, R. (1959/1989), *On linguistic aspects of translation*. In Brower (1959), Chesterman (1989).

14. Mailhac, Jean – Peter, *Formulating strategies for the translator*. Translation Directory.com.

<http://www.translationdirectory.com/articles/article1340.php>.

15. Newmark, P. (1988), *Approaches to translation*, Prentice Hall International, UK.

16. Newmark, P. (1989), *Introductory survey* In C. Picken. (Ed.), *The Translator’s Handbook*. London: Aslib.

17. Nida, E and Taber, C. (1969), *The theory and practice of translation*. Leiden: E.J. Brill.

18. Reskerb Ja, I, *Ozakonnemrnykh sootvestviakh pri perevode na rodnoj jazyk*, Moskva 1950.

NGUỒN TƯ LIỆU TRÍCH DẪN

1. *Công ước luật biển 1982 (DOC)*.

http://www.toquoc.vn/Sites/Advs/cong_uo_c_luat_bien_1982.pdf

http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclose.pdf

2. *Cuộc phiêu lưu của Sherlock Homes (The adventures of Sherlock Homes)*, Arthur Conan Doyle, Penguin Books 2009. Người dịch Bùi Liên Thảo, Vũ Thu Hà, Vũ Quê Anh, Nxb Văn hóa - Thông tin, 2011.

3. *Giáo trình tiếng Anh Sinh học*. Kiều Hữu Ảnh (2006), Nxb Khoa học và Kỹ thuật Hà Nội.

4. *Hiến chương Hiệp hội các Quốc gia Đông Nam Á*. Bản dịch của Bộ Ngoại Giao–Vụ Asean.

<http://asean.mofa.gov.vn/vi/nr070521170031/nr130930203540/>.

5. *Hiệp định chung 203/WTO về Thương mại dịch vụ (GATS)* (Bản dịch của Bộ Tư Pháp) - <http://thuvienphapluat.vn/phap-luat/> ; General Agreement on Trade in Services: - <http://www.wto.org/>.

6. *Incoterms 2010*, Nguyễn Văn Dung (2010). Nxb Lao động, 2010.

7. *Jane Eyre*, Challote Bronte (1950), Words Worth Classic. Người dịch: Bùi Liên Thảo -Nguyễn Thị Hợp – Vũ Thu Hà, Nxb Văn hóa - Thông tin, 2010.

8. *Toàn văn Hiệp định Thương mại Việt Nam - Hoa Kỳ*. Ngân Hàng Thế Giới: <http://wits.worldbank.org/GPTAD/PDF/archi ve/US-Vietnam.pdf>

9. *Truyện ngắn Chiếc lá cuối cùng*. O Henry - Người dịch Ngô Vĩnh Viễn, Nxb Văn học, 2007.